

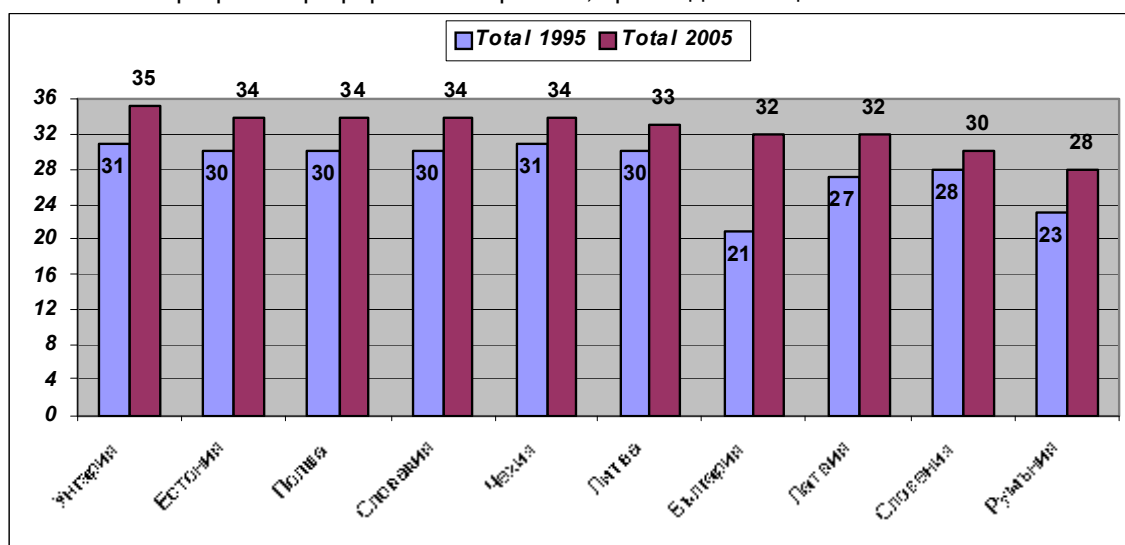
ПРЕСТРУКТУРИРАНЕ НА ПРЕДПРИЯТИЯТА В БЪЛГАРИЯ

Митко Димитров¹

1. Реструктурирането на предприятията в България - сравнителен анализ

През последните 15 години реформирането на българската икономика протичаше доста противоречиво. След сравнително добрия старт през 1991 – 1992 г. мерките, насочени предимно към макроикономиката, не бяха последвани от прогрес в реструктурирането на предприятията, а дори по отделни показатели се наблюдаваше връщане назад. В резултат от това през 1996 г. икономиката на България беше най-нереформираната сред 10-те страни от източноевропейското присъединяване към ЕС (вж. Фигура 1).

Фигура 1
Прогрес на реформите в страните, присъединяващите се към ЕС

Правителствата след 1997 г. акцентираха в по-голяма степен върху необходимите реформи за осъществяване на прехода към пазарна икономика и

¹ Ст.н с. д-р Митко Димитров е директор на Икономическия институт на Българската академия на науките.

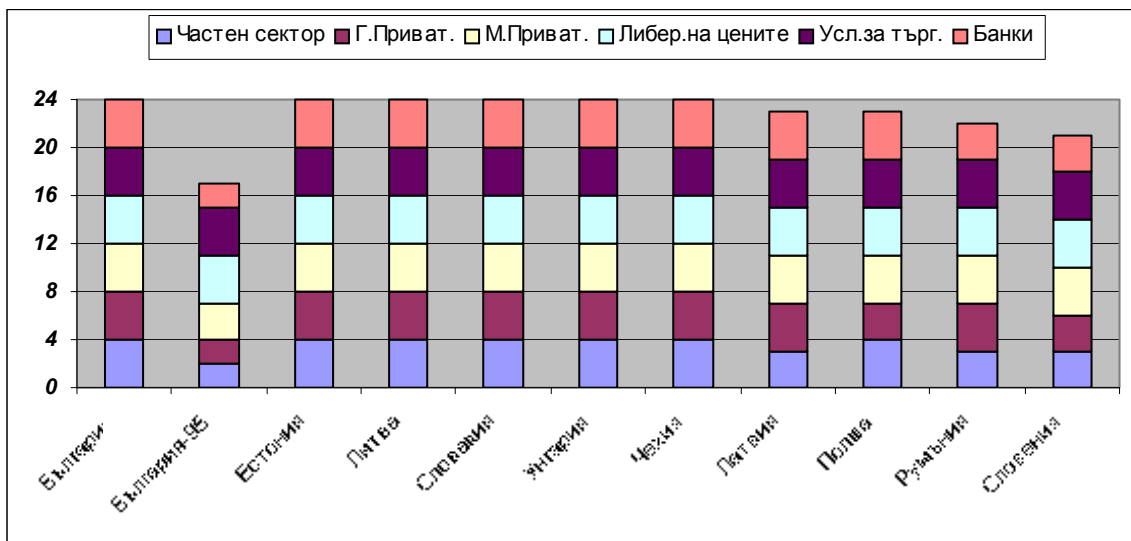
за създаване на условия за присъединяване към ЕС. В края на 2005 г. България е страната с най-бърз прогрес и успя да компенсира голяма част от изоставането от предишните години. Сега българската икономика е по-реформирана от тези на Словения и Румъния, на едно равнище е с Литва и се приближава до показателите на най-напредналите държави – Унгария, Чехия, Естония, Полша и Словакия.

Напредъкът е осъществен преди всичко в следните области (вж. Фигура 2): *увеличаване дела на частния сектор, ускоряване на приватизацията, либерализация на външната търговия, намаляване на контрола върху цените и банкова реформа*. Те са важни за промяната на икономическата система като цяло и за приближаване на макроикономическите условия до пазарните, но икономическата система губи от своята ефективност и динамика, когато тези промени са съчетани със забавяне на реформите в сектора на предприятията.

Колкото и условни да се смятат количествените оценки за измерване на прогреса в прехода към пазарна икономика, не трябва да се забравя, че те отразяват качествени различия в икономическата система, отнасящи се до преструктурирането на предприятията, политиката на конкуренцията, преструктурирането на банките и на другите финансови институции.

Фигура 2

Области на напредък на процеса на преход в България (1995-2005 г.)

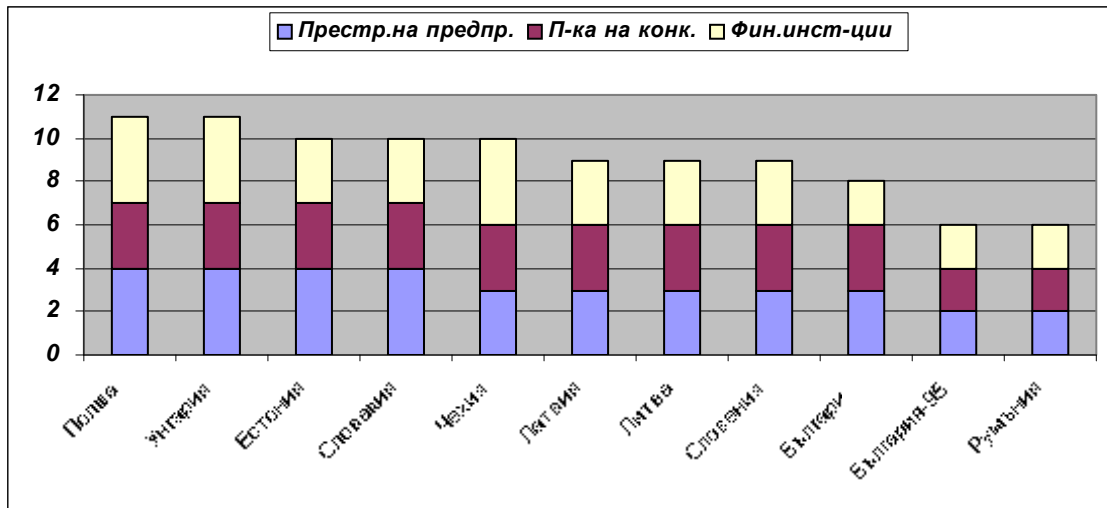

Един от основните проблеми, свързан с реформирането на българската икономика, е, че изоставането е в области, които са пряко свързани с преструктурирането на предприятията - *Управление и преструктуриране на предприятията, Политика за защита на конкуренцията и Пазари за ценни книжа и развитие на небанковите финансови институции*. Изоставането на реформите в тези три области не само че е най-голямо по отношение на

постигнатото от другите страни от ЦИЕ и стандартите на ЕС, но през разглеждания период в тях не е постигнат никакъв напредък (вж. Фигура 3).

Фигура 3

Области на изоставане на процеса на преход в България (1995-2005 г.)

Управление и реструктуриране на предприятията. Положението в България се характеризира все още с наличието на умерена политика на субсидиране на някои предприятия, недостатъчно добро законодателство и най-вече на практика, свързана с фалитите, особено на държавни предприятия, недостатъчно усилия за подобряване на конкуренцията и на корпоративното управление. Необходимо е да бъдат предприети съществени и ефективни действия за преодоляване на постигнатите недостатъци и преди всичко за подобряване на корпоративното управление на оставащите държавни предприятия, на тези, които предстои да бъдат приватизирани и на вече приватизираните. Съществена част от активите на предприятията бяха приватизирани чрез масова и работническо-мениджърска приватизация. Това поставя много остро например проблема за защита на миноритарните собственици. Фондовата борса не се използва като средство за подобряване на корпоративното управление. Практически не съществува ефективен пазар за корпоративен контрол. Институционалните инвеститори все още не играят активна роля в корпоративното управление.

Политика за защита на конкуренцията. Създадени са институциите и е прието законодателството за провеждане на политика за защита на конкуренцията. Наблюдава се известно намаление на ограниченията за влизане на някои пазари и се предприемат действия срещу доминиращи форми. Това, което е необходимо да се постигне, е засилване на действията срещу прояви на пазарна власт, съществено намаление на ограниченията за влизане на повечето от пазарите и поддържане на конкурентна среда за дейността на фирмите. Съществен проблем за България е гарантиране на правата на селскостопанските производители от посреднически организации, особено в случаите, когато се използват неикономически форми на

въздействия.

Пазари за ценни книжа и развитие на небанковите финансови институции.

Създадена е законова и институционална рамка за търговия с ценни книжа и е поставено началото на търговията, особено с някои държавни ценни книжа. Необходимо е да се засили съществено оборотът на фондовата борса, да се разнообразят инструментите, борсата да заеме мястото си на източник за инвестиции, особено за частните предприятия, инвестиционните, застрахователните и пенсионните фондове трайно да заемат място като важни участници в търговията с ценни книжа и като инвеститори чрез фондовата борса.

Това са области, чиято нереформираност пречи на нормалното развитие на предприятията като пазарни субекти, защото са свързани с ефективността на управлението им, със съществуването на повече и по-разнообразни източници за инвестиране, със създаването на условия за подкрепа на усилията на фирмите да подобрят своята конкурентоспособност.

2. Преструктуриране на управлението и контрола на държавните предприятия

Преструктурирането на собствеността и на управлението на предприятията в България изостава в сравнение с това, което е направено в страните от Централна Европа. Изминалият 15 годишен период, обаче не е еднороден. Той може да бъде разделен на три части – до 1995г., 1996-2000г. и след 2001г., което може да ни помогне по-правилно да разберем протичащите процеси.

Първата част на периода се характеризираше със забавяне на приватизацията и декапитализация на държавните предприятия. През първата част от периода бяха приватизирани по-малко от 5% от активите на държавните предприятия, предвидени за приватизация. В същото време беше наложен модел на управление на държавните предприятия, който допринесе до тяхната декапитализация.

Основната характеристика на този модел на функциониране на икономиката е широкото заместване на получаването на доход от икономическа дейност с получаването на рента на основата на политически и икономически власт, позиции в бюрократичната система, насилие, страх, измама и други не икономически фактори. Този вид рента се извлича основно от предприятията, държавната собственост и води до тяхната бърза декапитализация. Но веднъж възникнала, системата се насочва към новосъздадения частен сектор, с което затруднява допълнително неговото възпроизводство и развитие.

Налагането на този модел стана възможно поради специфичния начин на оттегляне на държавата от прякото управление на предприятията в България, съществен чрез:

- широкообхватна децентрализация на съществуващите обединения, съчетана със задържане на приватизацията;
- формални мениджърски договори, съчетани с неефективен контрол от държавата чрез

представители в УС, НС, СД;

- поддържане на нестабилна полупазарна макроикономическа среда.

Децентрализацията на големите държавни обединения и комбинати беше извършено в България в основни линии през 1991г. Освен тях се разкрупниха и други държавни и общински фирми с повече от едно предприятие, които дотогава не са били самостоятелни юридически лица. В резултат се получи рязко увеличаване на броя на самостоятелните държавни предприятия и разнообразяване на организационните им форми.

Анализът на процеса на децентрализация на държавните предприятия в страните от Централна и Югоизточна Европа показва съществуването на два модела. Първият от тях (България, Чешката република), който може да бъде наречен пълна децентрализация, се характеризира с цялостно разделяне на предишните обединения на съставните им предприятия в почти всички отрасли. Като изключения, предмет на специални правителствени решения, се смятат обикновено военното производство и някои вертикални обединения от много важно национално значение. Количествено този подход се измерва с 6-8 пъти увеличение на броя на държавните предприятия.

Прилагането на втория модел (Румъния), който може да бъде определен като частична децентрализация, довежда до 2-3 пъти увеличение на броя на предприятията в резултат на разделянето на очибийните случаи на производствено и икономически несвързани предприятия

Предимствата на "частичната децентрализация" са по-лесното управление и запазването на съществуващите производствено технологични връзки. Основният недостатък е затрудняване на приватизацията и поставянето на прегради пред реструктурирането им, т.е. създават се условия за запазване и възпроизвеждане на съществуващата структура на икономиката.

Предимствата на първия модел са в предоставянето на максимални възможности за включване на предприятията в нов тип разделение на труда, съответно на нов тип интеграция на национално и международно равнище, в създаването на по - добри условия за конкуренция и за премахване на монополизма. Недостатъците, които най-пълно се проявиха в българския случай се свеждат до трудностите за управление на многократно увеличени брой предприятия, в условия когато полупазарната среда не може да бъде използвана като дисциплиниращ фактор.

Вероятно с цел да се предпазят от подобни слабости, "пълната децентрализация" беше осъществена в Чешката република на два етапа. Първият етап беше съществен в началото на реформата, а втория - като част от приватизационния процес. При това нямаше ограничения дали да бъдат приватизирани цели обединения, отделни предприятия или техни обособени части. Решенията бяха взимани от съответните държавни институции избирайки между няколко конкуриращи се проекти. По такъв начин се запазват възможностите за управление, държавата може да не допусне ясни случаи на недобросъвестна приватизация, осъществяването на "пълна децентрализация" съвпада с намирането на нови частни собственици.

Положението на българските предприятия се усложни допълнително от забавянето на приватизацията, съчетано с незаинтересованост от страна на държавата, която можеше поне да се опита да замести пазара изисквайки от предприятията да спазват строга финансова дисциплина.

Държавата може да участва в управлението и контрола на децентрализираните държавни предприятия чрез мениджърски договори и чрез свои представители в колективните ръководни органи и предприятията.

Осъществяването на този процес има две страни – нормативна и практическа. Управлението и контролът в предприятията е тясно свързан и произтича от точното определяне на имуществените права. В тази насока още през 1991г. беше направена съществена промяна – беше прекратено неясното съчетание между работническо самоуправление, технократизъм и държавна намеса. Министерският съвет беше определен като органа, който отговаря за функционирането на държавната собственост. Беше приета Наредба за управление на Едноличните търговски дружества с държавно участие и бяха определени основните правила за провеждане на мениджърски конкурси.

В критериите за оценка на участниците в конкурсите, освен личните и професионалните качества на кандидатите се включваха и предложения за подобряване на функционирането на предприятието, съдържащи оценка на сегашното състояние и програма за развитие.

На практика целите, които си поставяше организирането на мениджърските конкурси, не бяха осъществени.

В много случаи те се провеждаха формално, без предварително кандидатите да са извършили огромната работа по анализ на състоянието на предприятието, оценка на възможностите му, избор на стратегия и определяне на пътищата за нейното осъществяване. Обикновено за оптимални срокове на действие на договорите се смятат 10 и повече години. В България сроковете са много по малки, но и те не се спазват.

Контролът чрез участието на представители на държавата също не е ефективен поради отсъствието на индустриална политика и големия брой предприятия. В отрасловите и икономическите министерства има добре подготвени специалисти, които познават условията в предприятията. Те биха могли да провеждат успешно държавната политика, когато такава съществува. Но когато не съществува? Освен това, броят на тези специалисти не е повече от няколко десетки души, докато потребностите са от няколко хиляди представители. Това създава условия за избор на некомпетентни участници за превръщането на участието в колективни ръководни органи на предприятията само във форма на допълнителен доход.

И накрая, всички тези претенции към управлението и контрола на държавните предприятия можеха да имат основание и да се очаква, че тяхното изпълнение ще доведе до ефективно управление само ако предприятията функционираха в нормална пазарна среда. Когато тя е полупазарна и нестабилна това само задълбочава

противоречията - липсват условия за оценка на добре или лошо представящи те се предприятия, не се стимулират или дисциплинират мениджърите и т.н.

Съвкупността от действието на посочените фактори доведе до отслабване на прекия държавен контрол върху предприятията без да са налице други механизми за неговото осъществяване.

В подобни случаи според теорията и според познатата практика в страните с пазарна икономика се засилва ролята на мениджърите и/или на работниците, чиито цели надделяват над тези на слабия собственик /държавата/. Този модел не може да обясни положението в България. Специфично за условията у нас е възникването на групи по интереси на неикономическа онова, които са външни за предприятието и осъществяват контрол върху него с цел получаването на рента. Съчетанието от липса на реформи, слаба държава, наличието на групи, които реализират икономическите си интереси чрез неикономически средства представлява спецификата на българския модел на преход през този период. Общата картина се усложнява от това, че в заместваното на дохода от икономическата дейност с рента бяха включени или се присъединиха, възползвайки се от ситуацията и известните ни фигури от традиционния модел - част от държавните чиновници и част от мениджърите и работниците, което разширява базата на защитниците на модела и затруднява неговото премахване.

Въздействието на този модел не се измерва само с неефективния контрол и управление на държавните предприятия и оттук само с лошото им функциониране. Част от него е и присвояването на необосновано високите разлики между цени на производител и на потребител, присвояването на голям дял от т.нар. лоши кредити, засилването на корупцията в държавния апарат, подкупването на заетите в някои предприятия чрез необосновано високи заплати и т.н.

Решаването на проблема, колкото и тривиално да звучи, можеше да бъде осъществено само чрез прехода към нормалния модел за функциониране на икономиката. Едно от първите условия за това е да бъде осъществена приватизация с цел да се появят нови собственици, които да заместят държавата. Това беше осъществено основно през втората част от периода, когато бяха приватизирани 73% от подлежащите за приватизация държавни активи (вж. *Фиг. 4*). Тогава проблемът за това как една порочна система да бъде заматена с нормална се трансформира в друг - кой от създадените модели на управление и контрол е по-малко ефективен и възможно ли е техните недостатъци да бъдат преодолени?

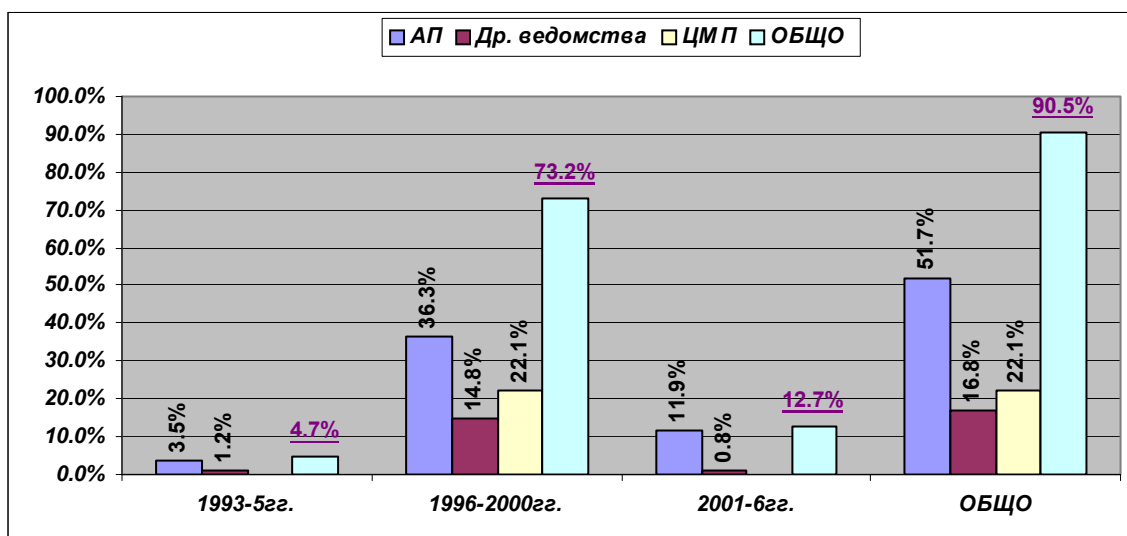
Стремежът към бърза приватизация както и други пропуски и грешки при осъществяването ѝ доведоха до широкото разпространение на такива модели на постприватизационно управление на предприятията, които се смятат от теорията за неефективни.

От *фиг.4* и *фиг.5* се вижда, че голяма част от сделките са осъществени чрез масовата приватизация и от работническо-мениджърски дружества (РМД), докато приватизационните сделки, осъществени от чуждестранни инвеститори са едва

162 бр. Необходимо е да уточним, че броя на сделките не отразява точно относителния дял на отделните видове собственици, а различните модели на управление не трябва априорно да се оценяват като повече или по-малко ефективни. Необходимо е да бъдат осъществени задълбочени изследвания, които да покажат предимствата и недостатъците на всеки един от тях.

Фигура 4

Приватизация на активите на държавните предприятия към 30.06.2006г. като % от балансовата им стойност към 31.12.1995г.

Източник: Фигурата е направена от автора на основата на данни от Агенцията за приватизация.

Реалните или мними различия между ефективността на различните постприватизационни модели нямаше да бъде толкова голям проблем, колкото е сега, ако при приватизацията и чрез нея в икономическата система не бяха останали част от пороците на предишния етап на прехода. Типичните примери са за използването чрез подставени лица на предимствата, които дават РМД и последваща декапитализация или неефективно управление на приватизираните предприятия, нарушенията, съпътстващи издаването и използването на компенсаторните инструменти и др. Към това трябва да се добавят случаите на недобросъвестни или некомпетентни в т.ч. чуждестранни приватизатори. Тези проблеми ще продължават да влошават ефективността на икономическата система дълго време след като приватизационните сделки са били осъществени.

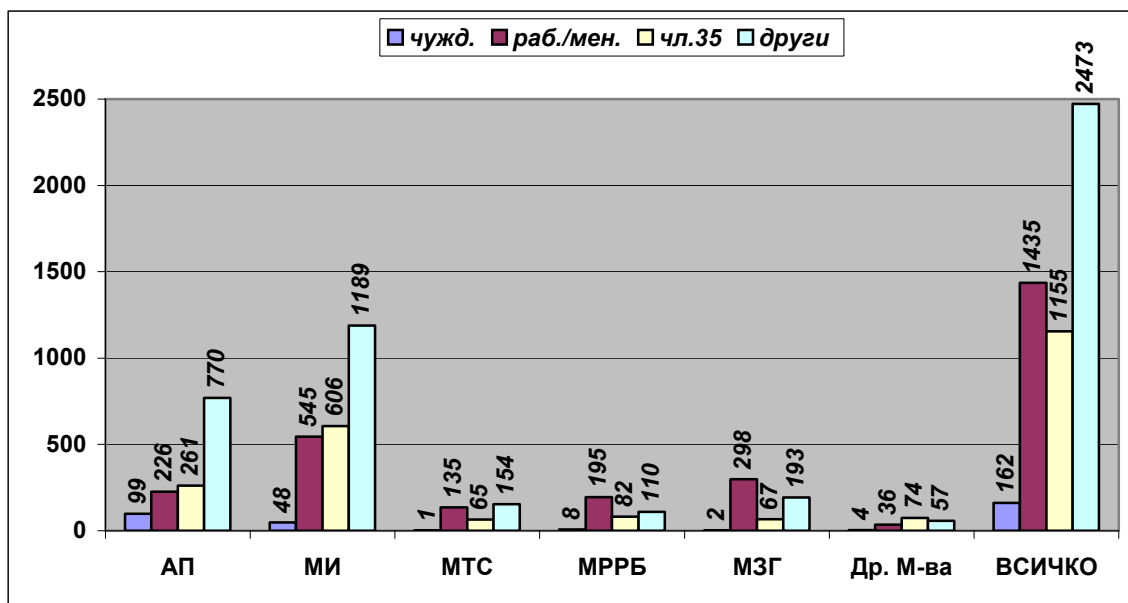
Успоредно с това е необходимо да се осъществява ефективен държавен контрол върху предприятията, оставащи държавна собственост, но не чрез директно, оперативное управление, а чрез твърди бюджетни ограничения и предоставяне на управлението на ефективни мениджърски екипи.

Преструктурирането на управлението и контрола на предприятията е само един аспект от тяхното цялостно преструктуриране. Необходимо е освен това да се преструктурира

системата от предприятия в икономиката като цяло както и да бъде осъществено организационно, продуктово и технологично реструктуриране на отделните предприятия.

Фигура 5

Брой сделки според методите на приватизация към 30.06.2006г.

Източник: Фигурата е направена от автора на основата на данни от Агенцията за приватизация.

Приоритетни в тази област са онези програми, които могат да дадат нужния ефект с по-малко материални средства или биха имали допълнително влияние върху икономиката като цяло. В средносрочен план е необходимо осъществяването на следните програми:

Програма за подобряване на качеството на стоките. Съществуват редица производители, които със сравнително малко капиталовложения, а с подобряване на организацията и въвеждането на системи за контрол върху качеството на продуктите биха могли да достигнат международните стандарти за качество. Необходимо е да бъде създадена система за активно търсене и подпомагане на подобни производители.

Програми за рязко намаляване на изразходването на енергия и материали за производството на единица продукт. България употребява повече електроенергия на глава от населението от такива страни като Испания и Италия, а произвежда с нея многократно по-малък БВП. Подобно е положението на използването на метлите. Затова в близките години средствата, които бъдат влагани за ресурсоспестяване ще бъдат много по-ефективни отколкото ако се влагат за разширяване на мощностите, поради допълнителния ефект, който ще имат за подобряване на качествените характеристики на икономическата система.

3. Създаване на МСП и нормализация на размерната структура на предприятията в България

Развитието на сектора на малките и средните предприятия (МСП) в българската икономика е един от основните фактори за промяна и нормализация на размерната структура на предприятията в България. Основните резултати от осъществяването на този процес са следните:

- Размерната структура на българската икономика се приближава до тази в ЕС, в резултат от трайно наблюдаващата се тенденция към увеличаването дела на микро- и малките предприятия и намаляване дела на големите предприятия в броя на заетите и приходите от продажбите на предприятията. Все още обаче делът на големите предприятия в България е доста по-висок, а делът на микропредприятията - доста по-малък от този в ЕС.
- МСП показват по-добра приспособимост и по-бързо се възползват от подобряването и стабилизирането на макроикономическите показатели на българската икономика.
- Частните микропредприятия са с най-голям принос за нарастването на брутната добавена стойност през последната година.
- Положителен, но не толкова висок е растежът на брутната добавена стойност в групите на МСП и тези със 101 - 250 заети лица. Резервите за по-нататъшно увеличаване на брутната добавена стойност могат да се очакват именно от ускоряване на растежа на тези предприятия - още повече, че като цяло те дават 3 пъти повече брутна добавена стойност от микропредприятията.
- Потвърждава се закономерността, че при стабилизиране на макроикономическите условия в една страна малките предприятия са тези, които първи се възползват от нея, реагират най-бързо и първи отбелязват растеж.
- Ръстът на приходите от продажби за периода след 1997 г. спада при по-големите размерни групи. Той е най-висок при микропредприятията – 88.8% и най-нисък при големите предприятия – 3%. Тези данни са доказателство за по-голямата гъвкавост и приспособимост на МСП като цяло към условията на пазарно стопанство и силна конкуренция .
- Делът на МСП в общата заетост се увеличава през последните години и надхвърля 50%, което показва, че се очертава тенденция към увеличаване тежестта и приноса на МСП в общата заетост.
- Частните предприятия имат по-висок дял на постъпленията от износ в общите им приходи в сравнение с държавните. Тази тенденция показва по-голямата предприемчивост и активност на частните предприятия.

4. Преструктуриране на аграрните предприятия

Стратегията за промяна на поземлените отношения в България в средносрочна перспектива би могла да бъде насочена към създаването на модерни кооперативни и частни земеделски стопанства.

Собствениците на земя в България са няколко милиона, като мнозинството от тях притежават по-малко от 25-30 дка. На основата на този факт често се прави изводът, че земеделските стопанства са обречени да бъдат с малки размери, което налага земята да се обработва с примитивни технологии и връща земеделието няколко десетки години назад в неговото развитие.

В действителност поради интензивната вътрешна миграция през последните 40-50 години и неблагоприятната възрастова структура на живеещите в селата повечето от собствениците няма да обработват земята сами, а ще са принудени да я дадат под наем или да я продадат.

В момента в страната почти не съществува пазар на земята. Причината е твърде голямата разлика между очакваната цена на потенциалните продавачи и възможностите на купувачите. Ножицата е голяма и не се очаква да бъде затворена в близките години. При тези условия може да се предполага, че арендните отношения ще заемат твърде важно място сред поземлените отношения в България през следващите години. Освен кооперирането вземането на земя под наем ще бъде основният начин за увеличаването на размера на стопанствата до онзи размер, който позволява използването на модерни технологии в земеделието.

Съществува не само необходимост от увеличаване на размера на стопанствата до оптималния, но и принуда за това поради факта, че 2/3 от собствениците не живеят на село и не могат да обработват сами земята си. Тази необходимост и принуда ще се задълбочават още повече през следващите години поради възрастовата структура на работещите в селското стопанство.

Собствениците, които ще обработват земята си, могат да бъдат разделени на следните три групи:

Първо, индивидуални собственици (фермери). Те са сравнително малка част от селяните, но би могло да се очаква известно увеличение на техния брой при подобряване на общоикономическите условия (намаляване на инфлацията и лихвения процент, повишаване на изкупните цени и др.).

Второ, кооперирани собственици, които са основната част от селяните. След ликвидацията на стария тип кооперативи на тяхно място започнаха да се създават множество нови кооперации по фамилен, териториален, а понякога и политически признак. Кооперациите в България имат дългогодишна традиция и вероятно и в бъдеще ще играят важна роля в селското стопанство.

Третата група е специфична за българските условия и обхваща собствениците

на малки участъци земя (до 10 дка), които имат постоянен доход извън селското стопанство и живеят близо до земята си, която обработват в свободното си време, за да задоволяват преди всичко нуждите на семейството си. Тази форма на земеделие е много устойчива в България и няма основание да се смята, че ще изчезне в близките години.

На този етап може да се каже, че посочените групи собственици започват да се формират, че може да се очаква да останат да съществуват през следващите години и че съотношението между тях и особено между първите две групи, може да се променя не само в резултат от естествените процеси в земеделието, но и под влияние на аграрната политика на различните правителства.

Би могло да се твърди, че общо трите групи на работещи собственици на земя обхващат по-малко от 1/3 от общия брой на собствениците на земя в България. Приблизително такъв е делът на собствената земя, която те обработват. Останалите 2/3 са делът на земята на собственици, които не работят в селското стопанство.

При сегашните условия по-голямата част от тази земя се обработва чрез включването на неработещите собственици в кооперативи или е взета под наем. Функционирането на кооперациите в сегашния им вид създава редица проблеми. Основният проблем е за контрола на собствениците над ръководството на кооперацията. Големият брой кооператори (в повечето случаи няколкостотин и дори над хиляда човека), както и териториалната им отдалеченост прави ръководството на кооперацията практически независимо. На практика не могат да бъдат контролирани нито ефективността на техните решения, нито преследването на собствени цели, различни от интересите на съкооператорите.

Вследствие от този проблем възниква възможността от загубване на част или на цялата собственост на кооператорите в резултат от неефективно или недобросъвестно управление.

Подобни опасения не могат да се отхвърлят, като се дават за пример предишните ТКЗС, които не пропаднаха въпреки липсата на контрол от страна на кооператорите. Първо, контрол съществуваше, но отгоре, защото ТКЗС бяха включени в общата партийна и административна йерархична система. Второ, лошите резултати, получени вследствие на неефективно управление или на общите условия, в които се развиваше отрасълът, бяха поемани от държавата. Сега и двете условия не съществуват и лошите резултати трябва да бъдат поети от членовете на кооператива.

Едно от решенията на проблемите е стимулиране създаването на кооперации с по-малки размери от фамилен тип. По-малките размери и родовите връзки биха могли да неутрализират част от посочените недостатъци.

България се нуждае от създаването на 50-60 хил. модерни частни фермерски стопанства с нормални размери на обработваемата земя. Разпокъсаността на

собствеността върху земята няма да спомогне за осъществяването на този процес, тъй като преобладаващата част от собствениците няма да обработват сами земята си. Тъй като не е логично да се очаква, че частните фермери в близко време ще могат да купят необходимата им земя, очевидно е, че наемните отношения все още играят много по-голяма роля, отколкото покупко-продажбата на земя. Необходимо е законодателно да бъдат създадени улеснения за отдаването на земя под наем, каквито сега съществуват само за създаването на кооперации.

5. Проблеми на индустриалната политика

Съществуват редица изследвания на опита на страните от OECD, в които се анализират проблемите на структурното приспособяване или се прави годишен преглед на индустриалната политика на страните член.² На основата на тези изследвания е направена класификация на мерките, които като част от индустриалната политика биха могли лесно да се адаптират и да се използват от страните от Централна и Източна Европа.³ Те могат да бъдат структурирани в следните области:

Мерки за осигуряване на инвестициите в индустриалния сектор. Включват се инвестициите в материални активи в следните области: индустрията като цяло с акцент върху малките и средни предприятия; в инфраструктурата, включително инвестициите за подобряване на качеството на работната сила; НИРД и иновации. Като примери за подобни мерки могат да се разглеждат кредитите за определен вид инвестиции, данъчни привилегии за поощряване на инвестициите като цяло (вкл. по отношение на данъчното третиране на амортизациите) или привилегии за определени категории инвеститори (напр. чужди инвеститори).

Политика за развитие на индустрията. Като цяло страните не се съветват да прилагат специфична секторна политика. Въпреки това всички страни-членки на OECD в действителност осъществяват подобна политика доколкото винаги съществуват отрасли, които са в криза или изискват специално отношение. Това важи в още по-голяма степен за преходните икономики, защото много повече отрасли особено от тежката промишленост са в криза, съществуват редица фирми с проблеми в инвестирането, финансовия мениджмънт, пазарите, и затова се нуждаят от преструктуриране, приспособяване или дори закриване.

Мерки за поддръжка на малките и средни предприятия (МСП). Всички промишлено развити страни признават, че МСП се нуждаят от специални кредити, улеснен достъп до бизнес инфраструктура, консултантски центрове и др.

Политика за защита на конкуренцията. Адаптацията на този род мерки се изразява засега преди всичко в приемането на съответни закони и създаването

² Вж. OECD, *Structural Adjustment and Economic Performance*, Paris: OECD, 1989.

³ Вж. Hare, P., *Industrial Policy in Eastern Europe: The Hungarian Example*, in: Most - Most 5, 71-99, 1995.

на институции, които да могат да ги прилагат.

Политика за регионално развитие. В преходните икономики могат да възникнат специфични проблеми, свързани с промяната на географската насоченост на икономическите връзки и по-голямото отваряне на тези страни към западните страни.

Енергийни и екологични аспекти на индустриалната политика. Политиката, насочена към енергоспестяване е една от най-важните за страните от Централна и Източна Европа поради неколкостранно по-високите енергийни разходи в тях за производството на единица БВП. При екологичната политика е необходимо да се възприемат и постепенно да се достигат стандарти на ЕС.

Мерки, свързани с международната търговия и чуждите инвестиции. На макро равнище тези мерки са свързани с политиката по отношение на валутния курс и общото равнище на тарифите. На микроравнище те имат отношение към структурата на тарифите, политиката за поощряване на експорта (схема за гарантиране на кредити за износ, кредити за експортно ориентирани инвестиции и др.). В тази област силно влияние оказва асоциирането и впоследствие пълноправното членство на тези страни в ЕС, тъй като в съответните споразумения тези въпроси се третират детайлно за един средносрочен период с икономическа общност, която е основен партньор за повечето страни от Централна и Източна Европа.

Възможните насоки на индустриалната политика в Източна Европа бяха своевременно дискутирани в икономическата литература. Някои икономисти⁴ разглеждат индустриалната политика като аспект на по-широкия процес на икономическо преструктуриране. Според него преструктурирането на централно и източноевропейските икономики трябва да се осъществява едновременно на три фронта - затваряне на държавни фирми или части от тях, които не могат да се адаптират към новите условия, трансформация на онези фирми, които могат да се приспособят сами или с помощта на нови инвеститори и растеж на новосъздадени частни фирми. Политиката на правителствата в подкрепа на този процес би трябвало да бъде насочена към намаляване на субсидиите и установяването на пазарни цени, втвърдяване на бюджетните ограничения и създаване на нови структури на собственост и контрол.

Би могло да се каже, че на сегашния етап съществува сравнително пълна представа за комплекса от възможни мерки, които да се предприемат, в рамките на индустриалната политика на източноевропейските правителства.⁵ Тези мерки се отнасят основно за трансформирането на икономическата система, но все още не са загубили актуалността си. Оценката на несвършената работа по всяка от тях може да се използва като много точен критерий за проблемите, които трябва да се решат за окончателната трансформация на икономическата система в България.

⁴ Вж. Blanchard, O., *Restructuring in Central Europe: The Case of Poland*, WIDER report, 1992.

⁵ Hare, P., *Industrial Policy in Eastern Europe: The Hungarian Example*, in: Мост - Most 5, 71-99, 1995.

Изясняване и защита на правото на частна собственост, с цел да се гарантира на индивидите, че те могат да притежават активите, които им са необходими за осъществяване на икономическа дейност.

Регулиране и защита на търговските договори. Това е важно доколкото в миналото повечето договори бяха субект на административното законодателство. Засегнатите фирми нямаха много други възможности, освен държавната арбитражна система. За ефективно функциониране на частния бизнес, частните икономически агенти трябва да имат възможност да сключват договори, които са субект на търговското законодателство и да съществуват съответните съдилища, към които да се обърнат в случай на спор, които да работят ефективно и да решават спорните въпроси в кратки срокове.

Процедури за създаване и закриване на частни и държавни стопански организации. Целта е да се прекрати практиката откриването и особено закриването на държавните предприятия да става с правителствено (министерско) разрешение или решение. Важно в тази област е приемането на специален закон за фалитите.

Изисквания за нормални правила за счетоводство и публичност на резултатите.

Контролиране на измамното, корумпираното и нечестното икономическо поведение.

Регулиране на въпросите, засягащи териториалното разположение на икономическите дейности. Пазарът сам по себе си не дава надеждно решение на използването на земята в интерес на обществото. Един от проблемите е в това, че без регулиране държавни и общински чиновници могат да бъдат подкупени да поддържат определени проекти. Това е много труден въпрос, но законовото му регулиране дава възможност поне за частичното му разрешаване.

Контролиране на техническите стандарти, безопасността и безвредността на продуктите, влиянието върху околната среда, качеството и др. Контролът в посочените области е необходим, защото пазара не може да реши задоволително проблемите.

Осъществяване на фискална реформа, за да се елиминират данъците и субсидиите, създаващи диспропорционалност, да се въведат рационални и единни по същността си данъци (ДДС, данъци върху личните и корпоративните доходи). В добавка съществуването на неголеми и намаляващи тарифи ще осигури доход за правителството и ще осигури протекция на производителите през преходния период от конкуренция от внос.

Провеждане на политика срещу монополите и в защита на конкуренцията. В Източна Европа се признава, че подобно на западните страни е необходима известна регулация на пазара, за да се ограничи злоупотребата с

монополната власт, както и да се контролира сключването на споразумения, ограничаващи конкуренцията. Ако се приватизират компаниите за обществени услуги това ще наложи съществуването на известни форми на държавно регулиране на цените и/или инвестициите.

Създаване на институции, обслужващи пазара на труда с цел събиране на информация, помощ при намирането на работа, преквалификация на безработните.

Приспособяване на системите за социално осигуряване към новите условия. Това се отнася за източниците, продължителността на плащане и получаване, критериите за включване във системата и редица други проблеми.

Необходимо е индустриалната политика да се осъществява на различни равнища - макро, отраслово и на равнище на предприятието. Установяването и поддържането на общата среда, в която функционира икономиката като цяло обикновено не се счита като част от самата индустриална политика, но тук включихме подобни мерки, тъй като те оказват силно въздействие върху функционирането и резултатността на фирмите и отраслите.